

УДК 930.1:1:316.3(477)

**ПРОБЛЕМА НАЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ
У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ СПАДЩИНІ
ІВАНА ФРАНКА**

**THE PROBLEM OF NATION AND NATIONAL
DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN
COMMUNITY IN IVAN FRANKO'S SOCIAL
AND PHILOSOPHICAL HERITAGE**

Биців Н. М.,

аспірантка, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка (Дрогобич, Україна), e-mail: nbytsiv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3931-3744>, Researcher ID: X-5081-2018

Bytsiv N. M.,

postgraduate, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Drohobych, Ukraine), e-mail: nbytsiv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3931-3744>, Researcher ID: X-5081-2018

Виявлено та обгрунтовано проблеми нації та національного розвитку української спільноти у соціально-філософській спадщині Івана Франка у контексті тенденцій розвитку сучасної України; встановлено, що письменник-філософ націю трактував найвищою формою в існуванні етносу, життєдіяльність якої повинна вповні забезпечити держава, а вирішення національного питання розглядав у рівновазі з культурно-цивілізаційним – у всій сукупності напрямків.

Ключові слова: Галичина, держава, Іван Франко, нація, самостійність, федерація.

The problems of nation and national development of the Ukrainian community in Ivan Franko's social and philosophical heritage in the context of modern Ukraine's development tendencies were described and substantiated in the article; it was found out that the writer-philosopher treated the nation as the supreme form of the ethnic group existence, whose vital activity should be fully ensured by the state, and he considered the solution of the national issue in balance with the cultural and civilizational one – taking into consideration all the directions.

Keywords: Galicia, state, Ivan Franko, nation, independence, federation.

Постановка проблеми. Модернізаційні процеси в Україні і світі на початку ХХІ ст. актуалізували проблему нації та національного розвитку української спільноти в її буттєвому та пізнавальному аспектах, зокрема визначення її генезису в інтелектуальній спадщині франківського (за О. Забужко) періоду, обгрунтування та перспективу вирішення у філософсько-літературній творчості Івана Франка.

Стан розробленості проблеми виявляє декілька блоків: 1) українські та зарубіжні міжгалузеві дослідження соціально-філософських поглядів Івана Франка на проблеми нації та національного розвитку української спільноти (О. Баган, С. Возняк, Н. Горбач, О. Забужко, Є. Нахлік, Б. Тихолоз та низка інших); 2) міжгалузеві розробки питань теорії нації та національного розвитку українськими та зарубіжними вченими та філософами (Ю. Бачинський, Е. Геллнер, Б. Євтух, Б. Андерсон, Г. Касьянов, М. Кармазіна, М. Степико, О. Нельга, В. Лісовий, М. Михальченко та низка інших), висновки яких допоможуть поглибити вивчення соціально-філософських поглядів Івана Франка в контексті тенденцій розвитку сучасної української спільноти.

Досліджуючи соціально-філософські погляди Івана Франка на проблеми нації та національного розвитку української спільноти в часі і просторі її буття, доцільно використовувати історично-контекстуальний підхід, що дозволить з'ясувати наступне: – причини та обставини творчості Івана Франка, обумовленість появи творів соціально-філософської проблематики; – виявлення у спадщині письменника-філософа його ідейно-політичної позиції та світоглядних особливостей епохи, у якій ця творча спадщина постала. Причому, виявляючи та аналізуючи сьогодні соціально-філософські погляди Івана Франка, важливо уникнути ідеологічної заангажованості та упередженості.

Метою статті є виявлення та обгрунтування проблеми нації та національного розвитку української спільноти у соціально-філософській спадщині Івана Франка у контексті тенденцій розвитку сучасної України. У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: – виявити соціально-філософські погляди Івана Франка на проблему нації та національного розвитку української спільноти; – з'ясувати діалектичний зв'язок національного та соціального у філософській рефлексії Івана Франка над тенденціями розвитку української спільноти в часі і просторі її історичного буття – від франківського періоду і до сьогодні; – виявити концепти цього буття як систему поглядів письменника-філософа на проблему.

Виклад матеріалу. Вчення про націю у соціально-філософській спадщині Івана Франка – це система поглядів письменника-мислителя, які виявляють його розуміння нації як соціокультурної спільноти: походження цього феномену, його сутність, найважливіші ознаки, мету, функції, засоби та механізми життєдіяльності. Причому предметом філософської рефлексії письменника-філософа є як проблема нації взагалі, так і української, зокрема у часо-просторових характеристиках другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Концептуальний виклад проблеми нації та національного розвитку української спільноти як складову дослідницького пошуку у соціально-філософській спадщині Івана Франка реконструюємо у таких структурно-змістових компонентах: об'єктивні та суб'єктивні передумови виникнення – в культурно-історичних обставинах суспільно-політичного життя Східної Галичини та Наддніпрянської України франківського періоду, а також у контексті світу, та власне життя і творчості Івана Франка, понятійно-категоріальний апарат, теоретико-методологічні основи, загальні положення, змістове наповнення, значимість вчення Івана Франка в українській та світовій інтелектуальній традиції, верифікація вчення Івана Франка у проекції тенденцій цивілізаційного розвитку сучасної України.

Понятійно-категоріальний апарат концепції нації та національного розвитку української спільноти у спадщині Івана Франка складається з робочих визначень проблеми, які, подекуди є авторськими, що увійшли в науковий обіг, чи так і залишилися авторськими: «руський народ»,

«етнічна маса» (у протиставленні щодо «нація» – прим. Н. Б.), «нація», «національна свідомість», «політична самостійність», «національна самостійність», «духовне відчуження», «москвофільство», «жолудкові проблеми», «цілий чоловік» та низка інших.

Теоретико–методологічну основу вчення Івана Франка про націю та національний розвиток української спільноти складають у різні часи – ідеї марксизму та громадівського соціалізму, соціалістичні та федеративні, згодом національно–державницькі позиції. Причому письменник–філософ завжди вважав, що поруч із забезпеченням матеріальних умов існування надзвичайно важливою для кожної окремої людини є проблема особистої свободи та самореалізації особистості. А заняття правовими проблемами розглядав як можливість для себе дбати про проблеми народу, однак при цьому апелював до особистого інтересу кожного. Так, у роботі «Народна програма» зазначає: «...треба працювати, щадити, дбати про себе, але треба при тім дбати про загал, про цілий народ, бо народ то – ми всі; не має кривди загал народу – то немає кривди ніхто поединчий. А дбати про загал народу – се значить займатися політикою, займатися справами громади, повіту, краю і держави, бо там рішається про тягарі й користі загалу, отже й кожного поодинокого чоловіка» [6, т. 44, кн. 2, с. 523]. У кінці XIX – на початку XX ст. теоретичне вирішення проблеми ролі, місця і значення нації та національного у розвитку спільноти у системі ключових понять «особистість (індивід) – соціальна верства (страда, клас) – суспільність – культура – нація – держава» представлено двома парадигмами: соціально–класовою та національно–державницькою. Варто зазначити, що в Україні (особливо на сході) федералістична концепція, відповідно до якої Україна мала постати як рівноправний суб'єкт того чи іншого федеративного об'єднання, мала більше прихильників, ніж самостійницький ідеал, виплеканий під впливом модерних наукових аргументів з врахуванням особливостей політичного життя Європи [3, с. 173]. Парадигмальна позиція Івана Франка на всіх етапах її формування полягає у розважливому аналізі, відображає пошуки поміркованих шляхів, уникнення крайнощів, неприйняття ідей етатизму, що відповідає загальнолюдським, гуманістичним ідеям національно–державницької парадигми (т.зв. традиційний, ліберальний, гуманістичний, культурний націоналізм, в інтенціях романтизму, культурництва, традиційності тощо [4, с. 184–185]). Зasadничими цінностями такої ідеології в українській інтелектуальній традиції постають «почи́нування людського життя і людської особистості, справедливості, свободи, соціального й міжнародного порядку (що гарантує безпеку), збереження культурної різноманітності світу й т.ін.» [5, с. 74].

Для реалізації мети і завдань нашої статті необхідно враховувати об'єктивні та суб'єктивні передумови виникнення вчення Івана Франка про націю та національне. Культурно–історичні

обставини в Галичині франківського періоду визначали той інтелектуальний, суспільно–політичний простір, у якому відбувався розвиток української спільноти і, відповідно, соціально–філософську рефлексію над ним. Зокрема ці чинники обумовили особливості приватного життя, суспільно значимої діяльності та філософсько–літературної творчості Івана Франка, еволюцію його світогляду, що знайшло своє відображення у низці творів. У єдності та із урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників життя і творчості Івана Франка доцільно вивчати в умовній періодизації найбільшої активності. Перший період припадає на 1874–1882 роки – час становлення та змужніння Івана Франка не тільки як активного учасника національно–культурного та суспільно–політичного життя української спільноти, а й теоретика, коли він, знайомлячись зі здобутками людської думки, зокрема соціалістичної теорії у варіанті марксизму, намагався знайти для себе і для свого народу шлях до достойного майбутнього. Особливістю поглядів Івана Франка у цей період творчості є те, що він не виступав за диктатуру пролетаріату, натомість акцентував на загальнолюдських, а не класових цінностях, при цьому значну увагу приділяв проблемам економічного, політичного і соціокультурного розвитку України. У другому періоді – це 1882–1894 роки, Іван Франко відходить від класово–антагоністичних позицій марксизму та космополітичного соціалізму в бік національно–культурницької позиції та загальнолюдських ліберально–демократичних цінностей. Важливим здобутком творчості Івана Франка у цей період є праці про державу та її походження, інституції її влади, стосунки із своїми громадянами, міжнаціональні стосунки всередині суспільства, його класовий поділ та міжкласові стосунки, роль інтелігенції у розвитку спільноти. У третій активний період свого життя та творчості, це 1895–1907 роки, Іван Франко вивчає проблеми нації та держави, акцентуючи при цьому увагу на інтересах окремої людини, що свідчить про перехід письменника–філософа на національно–державницькі позиції. Іван Франко вважав державу головним інструментом створення умов для покращання становища та задоволення матеріальних і духовних інтересів індивідів, бачив її головне призначення – бути вираженням інтересів загалу та дбати про його добро. При цьому говорить про важливість і взаємообумовленість соціально–економічного та національно–державницького чинника в житті спільноти: «національно–економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією (наслідком, результатом – прим. Н. Б.) пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в протиннім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невілля, занидіння, певпаризації (зубожіння – прим. Н. Б), культурного застою і упадку» [6, т. 45, с. 280]. У сучасних тенденціях розвитку української спільноти присутня дилема у виборі пріоритетів напрямку соціально–економічного (за Франком «жолудкові проблеми») чи національно–культурного (мова, релігія, традиції тощо).

Іван Франко трактував українську націю як суцільний культурний організм, спільноту, яка цілісна, нероздільна, здатна до самостійного культурного і політичного життя. Причому культурний фактор у цьому визначенні передує політичному, бо національне будівництво передбачає набуття спільнотою самоусвідомлення, ідентичності, а вже на цій основі – політичної організації та суспільної гармонізації у межах певної території. Про це, як основну вимогу національного розвитку, у праці «Нації та націоналізм» (1983 р.) сказав англійський філософ Ернест Гелнер: «спільна висока культура визначає «націю». Саме *modi* (курсив автора – прим. Н. Б.) й лише тоді така нація і культура стає природною суспільною одиницею, яка не може нормально жити без власної політичної оболонки – держави» [2].

Незважаючи на різноманітну жанрову приналежність творів, спадщина Івана Франка є неподільною за ідейним спрямуванням. Письменник–філософ визначає основну вимогу до літератури як складової культурно–національного життя спільноти та форми суспільної свідомості у статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» (1878 року) [6, т. 26, с. 9] – «вважати тільки на правду» у художньо–образному відображенні дійсності. При цьому зазначає, що «само поняття «правди» вимагає, щоби в літературі змальовані були і всі національні окремішності даного народу», і в такий спосіб «народність і національність» в літературі «се те саме, що й його (народу – прим. Н. Б.) самостійність – речі конечні і природні» [6, т. 26, с. 13–14]. Іван Франко дотримувався правди не лише у художній творчості, а й у висвітленні суспільно–політичної проблематики: бажаючи самостійності українському народові, він розумів проблематичність і навіть ілюзорність її досягнення у тогочасних умовах і мав мужність висловити аналітичний висновок своїх роздумів щодо проблеми – «поза межами можливого». У нелегких обставинах і реаліях власного буття Іван Франко сповнював ту націотворчу місію представника української інтелігенції, про яку він неодноразово говорив у низці своїх праць.

Соціально–філософські погляди Івана Франка на проблему нації та національного відображено у праці «Поза межами можливого» (1900), у якій письменник–філософ говорить: «синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоровий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації» [6, т. 45, с. 284]. При цьому письменник–філософ не заперечує важливість інтернаціонального ідеалу, однак трактує його як наслідок повноцінного національного життя спільноти. Іван Франко найвищою формою в існуванні етносу трактував націю, життєдіяльність

якої повинна вповні забезпечити держава. У статті «Поза межами можливого» вжито поняття «національна самостійність», що у контексті читається, як «державна самостійність» і яка автором мислилась «поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого». Здійснення цього ідеалу нації–держави, на думку Івана Франка, залежить «тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього» [6, т. 45, с. 285].

З'ясовуючи особливості національного питання в Галичині і світі та враховуючи етнічний склад населення краю, Іван Франко дослідницьку увагу приділяє міжнародним стосункам, зокрема українсько–російським, що визначає одну із найбільш актуальних проблем у соціально–філософських поглядах Івана Франка – тему москвофільства. Розкриттю цієї проблеми присвячено статті письменника–філософа: «Іван Наумович» (1891), «Із історії москвофільського письменства» (1899), «Отець Антін Петрушевич» (1901), «Іван Гушалевиц» (1903), «Ідеї» й ідеали» галицької москвофільської молодіж» (1905), «Стара Русь» (1906). Як висновує О. Баган у дослідженні поглядів Івана Франка на проблему галицького москвофільства, письменник–філософ проникливо оцінював це явище як різновид міжнародного філістерства–малоросійства, усвідомлював його понадчасові загрози як невиліковної ментальної схильності великої частини галицького соціуму до профанаторства, імітаторства і фарисейства під маскою «патріотизму», які роз'їдали і роз'їдають наш національний організм [1]. Іван Франко робить постановку питання про пріоритетність соціально–економічного чи національно–культурного розвитку спільноти, важливість міжнародних стосунків як всередині спільноти у системі «титульна нація – етнічні групи (національні меншини)», так і у зовнішніх у системі – «українська спільнота як колонія у статусі національної меншини – імперії–метрополії». Причому слід зазначити, що частина цих проблем або наслідки їх невирішеності не втратили своєї актуальності і в тенденціях розвитку сучасної української спільноти.

Інтернаціональний ідеал, орієнтований на міжнародну співдружність, співтовариство вільних держав–націй Іван Франко розглядав у формі «консолідування якихсь вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей». Однак, вважав, що реалізація цієї мети може відбутися лише тоді, «коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та неволення відійдуть у сферу історичних споминів» [6, т. 45, с. 284]. Таким чином, національна окремішність є у вченні Івана Франка не лише об'єктивною реальністю, метою та умовою існування людства, але його беззаперечною цінністю.

Варто зазначити, що у соціально–філософських поглядах на проблеми співвідношення нації і держави Іван Франко не розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. Держава є лише формою самоорганізації, самовизначення і самовираження певної нації, яка є найвищою цінністю, головним джерелом влади.

І саме про це говорить Іван Франко у «Одвертому листі до галицької української молоді» (1905): «перед українською інтелігенцією відкриться тепер ... величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися» [6, т. 45, с. 404]. При цьому письменник-філософ називає «репрезентантів» інтересів та потреб нації, тобто ті інституції держави та суспільного життя, котрі у «законодатних тілах» власне виховують націю і розбудовують державу – це «власні школи», «перейняте освітніми і народолобними думками духовенства», «популярне і вище письменство», «преса, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свобідної культурної праці» [6, т. 45, с. 404]. На думку Івана Франка, основна мета існування держави – «добро загалу», адже «держави є виявом загалу громадян, що входять до її складу» [6, т. 44, кн. 1, с. 42].

Іван Франко розглядав тенденції розвитку української спільноти у своєму часі і в майбутньому в альтернативі: федерація у складі держави-метрополії чи самостійна національна держава, однак неодноразово підкреслював, що федеративний устрій може бути лише між самостійними державами.

Письменник-філософ переконаний, що народ не здобудеться на політичну й економічну самостійність, якщо не сформується як українська нація – суцільний культурний організм. При цьому нації – та культуротворчу місію покладає на національну еліту – інтелігенцію. Зокрема, в одному з листів до М. П. Драгоманова (весна 1885 року) І. Франко, говорить про місію інтелігенції «по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання» [6, т. 48, с. 528], що було і є умовою розбудови та існування нації.

Висновки. Іван Франко розглядав вирішення національного питання у рівновазі з культурним, економічним, громадським, політичним та освітнім розвитком, тобто культурно-цивілізаційним – у всій сукупності напрямків. При цьому опирався на єдність національного, загальнолюдського та цивілізаційного чинників, орієнтував потенційних читачів, громадськість на розуміння важливості чинника національної свідомості українців, згуртованості, громадянської організованості спільноти. Іван Франко найвищою формою в існуванні етносу трактував націю, життєдіяльність якої повинна вповні забезпечити держава.

Основні положення вчення Івана Франка про націю та національний розвиток української спільноти знайшли докази правомірності суджень письменника-філософа в історичному бутті України від франківського періоду і до сьогодні. Українська

спільнота виборола незалежність, створила державу, однак не вирішеними вповні залишаються питання: – узгодженості у взаємозв'язку соціально-економічного та національно-культурного напрямку розвитку; – міжетнічні стосунки у системі «українці як титульна нація – етнічні групи (національні меншини, найчисельнішою з яких є російська)»; – національно-культурний розвиток України як моноетнічної держави (за чисельністю корінних народів) і поліетнічної (за історично сформованим етнічним складом населення) – у питаннях мови, звичаїв, традицій, релігії, ЗМІ тощо; – стосунки, об'єднання України із іншими державами світу (в союзах, об'єднаннях типу ЄС, НАТО, СНГ тощо); – шляхи пошуку консенсусу, утвердження ідеї соборності України та розбудова громадянського суспільства як цілісного організму в регіональній політиці Держави. Сукупність цих питань як невирішених породжує нестабільність, політичні спекуляції, маніпулювання суспільною свідомістю, використання громадянина як знаряддя держави, протистояння українського сходу і заходу, півночі і півдня, водночас, визначає тенденції розвитку сучасної української спільноти. Перспективою подальших досліджень є виявлення та обґрунтування ідеї національного миру, злагоди та єдності у соціально-філософській спадщині Івана Франка.

Список використаних джерел

1. Баган, О. 'Іван Франко про галицьке москвофільство (Націософський етюд)', *Український погляд* (від 26.05.2017 р.). [online] Доступно: <http://ukrpohliad.org/analytics/ivan-franko-pro-galytske-moskvofilstvo.html>.
2. Гелнер, Е., 2003. 'Нації та націоналізм; Націоналізм', Пер. з англ., К.: *Таксон*, 300 с. [online] Доступно: <http://litopys.org.ua/gellner/gel11.htm>.
3. Кармазіна, МС., 1998. 'Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття)', К., 351 с.
4. Касьянов, ГВ., 1999. 'Теорії нації та націоналізму: монографія', К.: *Либідь*, 352 с.
5. Лісовий, В., 1997. 'Ідеологія. Політичні ідеології', *Культура – ідеологія – політика*, К.: *Вид-во ім. Олени Теліги*.
6. Франко, І., 1976–1986. 'Зібрання творів: у 50 т.', редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) та ін., К.: *Наукова думка*.

References

1. Bahan, O., 'Ivan Franko pro halytske moskvofilstvo: natsiosofskyi etud (Ivan Franko about the Galician Muscovite: natsiosofskyi etude)', *Ukrainskyi pohliad* (vid 26.05.2017 r.). [online] Dostupno: <http://ukrpohliad.org/analytics/ivan-franko-pro-galytske-moskvofilstvo.html>.
2. Gelner, E., 2003. 'Natsii ta natsionalizm; Natsionalizm: Per. z anhl. (The nation and nationalism; Nationalism: trans. from English)', K.: *Takson*, 300 s. [online] Dostupno: <http://litopys.org.ua/gellner/gel11.htm>.
3. Karmazina, MS., 1998. 'Ideia derzhavnosti v ukrainskii politychnii dumtsi: kinets XIX – pochatok XX stolittia (The idea of statehood in the Ukrainian political thought: the end of the XIX – early XX century)', K., 351 s.
4. Kasianov, HV., 1999. 'Teorii natsii ta natsionalizmu: monografiia (Theories of nation and nationalism: a monograph)', K.: *Lybid'*, 352 s.
5. Lisovyi, V., 1997. 'Ideolohiia. Politychni ideolohii' (Ideology. Political ideologies), *Kul'tura – ideolohiia – polityka*, K.: *Vyd-vo im. Oleny Telihy*.
6. Franko, I., (1976–1986), *Zibrannia tvoriv u 50 t.* [Collection of Works in 50 vols.], redkol.: Ye. P. Kyryliuk (gol. red.) ta in., K.: *Naukova dumka*.